

КРАТЪК ПРЕГЛЕД НА РАЗВИТИЕТО НА ЗООЛОГИЧЕСКАТА НАУКА В БЪЛГАРИЯ ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО КРАЯ НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА (1878—1918 г.)

АЛЕКСИ ПОПОВ

За зараждане на зоологическата наука в България може да се говори едва след Освобождението от османско робство. Наистина и преди това съществуват оскъдни сведения върху природата на нашата страна, които са резултат от пътешествията на чуждестранни природоизпитатели из Балканския полуостров. Тези сведения обаче са твърде откъслечни и малкозначими. Между пътешествениците от това време видно място заема унгарският изследовател д-р Имре фон Фривалдски, който е организиран и провел 6 пътувания из България. Независимо от това до Руско-турската освободителна война все още никой не е имал вярна представа за фауната в източната част на Балканския полуостров.

Едва след Освобождението на България се създават условия за подготовката на български специалисти по зоология и другите природни науки. Важна роля в това отношение играе основаването през 1889 г. на Физико-математическо отделение към Висшето училище, където от 1891 г. се преподава и естествена история. През 1904 г. Висшето училище прераства в университет. Добре подготвени професори започват да преподават естествени науки, включително и зоология. Организиран се катедри по зоология и ембриология и по сравнителна анатомия. По-късно се развиват и нови направления — сравнителна физиология и хистология.

Първите професори по зоология са д-р Георги Шишков и Стефан Юринич. Проф. Шишков основава през 1898 г. Зоологическия институт при университета и ръководи в продължение на 26 години Катедрата по анатомия и систематика на безгръбначните животни. Той е основоположник на хидробиологичните изследвания у нас. Съобщава от българските води на Черно море 190 вида безгръбначни и 60 вида гръбначни животни. Освен черноморската фауна (1907—1912 г.)¹ проучва планариите (1892—1906 г.) и сладководните ракообразни (1906—1908 г.). Проф. Юринич става през 1904 г. титуляр на Катедрата по зоология и сравнителна анатомия на гръбначните животни, но неговата научна дейност е насочена към безгръбначните — скорпионите (1904 г.), стоногите (1904 г.), сладководните миди (1906 г.) и сухоземните охлюви (1906—1907 г.). Хърватин по националност; Ст. Юринич е живял в България от 1881 г. до 1914 г. и е допринесъл за полагането на основите на образователното дело, като е изработил първия правилник за зрелостните изпити, програмата за класическия и реалния отдел на българските гимназии и правилника за държавния изпит във Висшето училище. Димитър Йоакимов като асистент на двамата първи професори подпомага тяхната работа и успешно изучава полукрилите и твърдокрилите насекоми. В своя принос върху твърдокрилите насекоми (1904 г.) съобщава 1172 вида,

¹ Тъй като пълната библиография по зоология за разглеждания период е твърде обемиста, а по-важните трудове са повече или по-малко известни на българските зоолози, настоящият обзор не се съпровожда от списък на литературата.

а обемистите му монографии (над 850 стр.) върху полукрилите насекоми (1909—1915 г.) обхващат 613 вида, от които два нови за науката. Първият изследовател и автор на монография (1902 г.) върху пеперудите в България е основоположникът на Катедрата по експериментална физика във Висшето училище проф. Порфирий Бахметьев. Той извършва експерименти върху анабиозата при насекоми и прилепи. По негова инициатива се основава Българското ентомологическо дружество.

По-късно доценти и професори в Софийския университет стават Теодор Морков (дълго време учител в София и началник на риболова в Министерството на земеделието), занимавал се с изучаването на стопанското значение на рибите и тяхната биология (1910 г.), и известният с цитологическите си изследвания ръководител на Катедрата по сравнителна анатомия и хистология на гръбначните животни проф. Методи Попов. Техният асистент Стефан Консулов разработва ротаториите (1910—1912 г.) и техните едноклетъчни паразити (1912—1916 г.), гастротрихите (1913 г.), гордидите (1915 г.), както и комарите и техните ларви (1914—1918 г.).

Успоредно с поставянето на солидно начало на висшето образование в България в гимназиите започват да се преподават от учители с висше образование и дисциплините на природознанието. Някои от гимназиалните учители по естествена история се впускат и в научни изследвания върху фауната на България. Един от първите е учителят Георги Христович, който проявява интерес към фауната на птиците и бозайниците. Той създава при Първа мъжка гимназия в София колекция от добре препарирани птици. Въз основа на тази сбирка отпечатва още през 1890 г. първия труд, написан на български език, върху нашата фауна. Той е озаглавен „Материали за изучаване на българската фауна. Списък на птиците от някои местности в България“ и съдържа данни за 210 вида. През 1890—1892 г. публикува още три труда главно върху птици и бозайници. Г. Христович е основател (1893 г.) и до края на живота си редактор на излизалото в продължение на повече от 50 години научнопопулярно списание „Природа“, което оказва по онова време силно въздействие за популяризиране на природните науки у нас. Основател е и на Софийското ловно дружество през 1890 г. и съдействува за създаването на втория закон за лова у нас.

Едновременно с него учителят в София Никола Недялков изучава насекомната фауна на България и от 1906 до 1914 г. отпечатва седем „Приноси към ентомологичната фауна на България“ и един доклад до Министерството на народната просвета, озаглавен „Нашата ентомологична фауна“. Това са първите системни изследвания върху хоризонталното и вертикалното разпространение на насекомите в България. При своите многобройни екскурзии в продължение на 20 години Н. Недялков е обходил цялата страна, като е събирал насекоми от почти всички разреди. Колекцията му наброява 29 690 екземпляра и се съхранява понастоящем в Националния природонаучен музей при БАН. Учител е и Александър Дряновски, преди да започне работа като професионален приложен ентомолог. Той се заема задълбочено с пеперудната фауна на нашите високи планини (1904—1914 г.), като последователно проучва Витоша, Рила и Средна Стара планина и установява закономерности във вертикалното разпространение на видовете. Първите сведения за паяците в България (1909—1917 г.) са дело на учителя Пенчо Дренски (след разглеждания период уредник в Естествоисторическия музей). Лекарят Едуард Клайн е автор на книгата „Наши птици“ (1909 г.). Тя съдържа данни за всички известни тогава у нас 314 вида, които за първи път получават и български имена. Това е първият обобщаващ труд на български език върху птиците и единствен през следващите четири десетилетия.

Друг ревностен естественик е учителят Васил Ковачев в Русе. Той изучава фауната на русенската околност (1898 г.) и е автор на книги и научни трудове върху бозайниците в България (1906 г.), рибите на р. Дунав (1910 г.) и влечугите и земноводните у нас (1910—1912 г.). Учителят Христо Пигулев издава в Сливен през 1899—1900 г. първото ентомологическо списание у нас — „Светулка“, от което излизат обаче само 6 броя. Върху насекомната и особено върху пеперудната фауна на Разградско и Родопите (1900—1910 г.) работи учителят Андрей Маркович. Той установява 417 вида пеперуди и 499 вида твърдокрили насекоми в околностите на Разград. Петър Чорбаджиев, гимназиален учител в Бургас, изучава пеперудите на бургаската околност, с което дава най-солидният до това време принос върху българската пеперудна фауна (1915 г.) със сведения за 835 вида.

През същия период, когато започват зоологическите изследвания в Софийския университет, в София през 1889 г. се създават Княжеските природонаучни институти. Те имат за задача проучването на природата на България. Състоят се от Естественоисторически музей, Зоологическа градина, Ботаническа градина и Научна библиотека.

В Естественоисторическия музей бързо се натрупват богати колекции от гръбначни и безгръбначни животни. Тези сбирки дават солидна основа за съставянето по-късно на множество фаунистични научни трудове върху различни систематични групи в България. Музеят, както и Зоологическата градина играят важна роля за популяризирането на зоологията у нас. От Естественоисторическия музей в София през 1905 г. са отделени обширните ентомологически колекции и са пренесени в новообразувания научен институт, наречен Ентомологическа станция. Нейна главна задача е изучаването на насекомната фауна на България и специално на вредните за стопанството насекоми. Уредник на Ентомологическата станция от основаването ѝ е Иван Буреш, който от 1914 г. става директор на Естественоисторическия музей. Под негово ръководство музеят организира множество екскурзии за събиране на фаунистични материали, включително и в напълно непознати по отношение на фауната части на страната като Пирин и Странджа. Тъй като проучването на България е немислимо без познаването на фауната на съседните страни, се предприемат и експедиции из различни райони на Балканския полуостров и особено в Тракия и Македония. Научното разработване на събраните материали се извършва от д-р Иван Буреш (пеперуди и прилепи), Делчо Илчев (пеперуди), Петър Петков (пеперуди и водни кончета). Познаванията върху нашата фауна са разширени по-късно в резултат на дейността на научните работници в музея, както и на изпращането на материали за обработване от чуждестранни специалисти. Установени са за първи път у нас голям брой видове, описани са и нови за науката таксони. Освен в областта на фаунистиката изследвания се провеждат и върху биологията на редки видове животни, на видове със стопанско значение (главно вредители), правят се опити за аклиматизация на чужди видове.

По времето, когато проф. Г. Шишков започва изследванията си върху нашата морска фауна, възниква идеята за създаването на Черноморската биологическа станция с аквариум във Варна. Станцията е замислена като център за изучаването на Черно море във всяко отношение и специално за установяването на биологическите основи на един рационален морски риболов. Въпреки че основният камък на станцията е положен през 1906 г., редица трудности и започналите войни отлагат довършването и обзавеждането на този институт за по-късен период.

Освен в Ентомологическата станция в София изследвания върху вредните насекоми в България се извършват и в петте държавни земеделски опитни

станции, основани между 1891 и 1910 г. Най-интензивна ентомологическа дейност се развива в Държавната земеделска опитна станция в Садово от нейния основател агронома Константин Малков и от неговия приемник д-р Станислав Доспевски. Те полагат основите на приложната ентомология у нас и дават практически съвети за начините и средствата за борба с неприятелите по земеделските култури. В Държавната земеделска опитна станция край Русе (в Образцов чифлик) естественикът д-р Петър Козаров се интересува не само от практическата борба с вредителите, но и изучава тяхната екология и биология. Още по-правилен път поема приложната ентомология у нас след създаването на Държавната земеделска опитна станция в София, в която е организирана самостоятелна ентомологическа секция. В тази станция работят отново д-р Петър Козаров, както и Васил Найденов и първият началник на Ентомологическата секция и известен изследовател на пеперудната фауна на България Александър Дряновски.

За развитието и популяризирането на зоологията в нашата страна допринася и дейността на няколко природонаучни сдружения. Такива са Българското природоизпитателно дружество (основано през 1896 г.), Българското ентомологическо дружество (от 1909 г.) и Българската ловна организация (от 1890 г.). От изданията на тези дружества заслужава да се споменат „Трудове на Българското природоизпитателно дружество“ и „Ловец“.

Голямо значение за развитието на зоологическата наука има и основаното още преди Освобождението на България Българско книжовно дружество. То отпуска субсидии за извършване на научни изследвания, а в неговите издания „Периодическо списание на Българското книжовно дружество“ и „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“ и в техните продължения след превръщането му в Българска академия на науките се отпечатват по-сериозните научни трудове върху фауната на България. В Книжовното дружество членуват почти всички български учени по това време. От зоолозите членове са били проф. Ст. Юринич, проф. П. Бахметев, Н. Недялков и Г. Христович.

Какво е характерно за развитието на зоологическата наука в България през разглеждания период? Първите зоологически изследвания у нас се провеждат едва 10—15 години след освобождението от османско робство. Въпреки това познанията върху нашата фауна доста бързо се разширяват в следващите десетилетия. Обръща се внимание главно върху видовия състав на животните от определени систематични групи, без тези проучвания да са особено задълбочени, без техните автори да получат международна известност. Много от изследователите са естественици любители, обладани от ентузиазъм и силен стремеж към опознаване на нашата фауна. По същото време обаче се поставят и основите на едно по-задълбочено развитие на зоологията, съсредоточено в няколко научни института и на първо място в Софийския университет и в Естественоисторическия музей. С появата скоро след това на специалисти по редица класове и разреци животни се създават условия за по-нататъшното разрастване на научните учреждения в периода след Първата световна война, за издаване на строго научни зоологически и природонаучни списания и за издигане на международния авторитет на българската зоологическа наука.

Постъпила на 31. VIII. 1983 г.

Адрес на автора:
Алекси Попов
Национален природонаучен музей при БАН
бул. „Руски“ № 1, 1000 София

КРАТКОЕ ОБОЗРЕНИЕ РАЗВИТИЯ ЗООЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ В БОЛГАРИИ С ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ ОСМАНСКОГО ИГА ДО КОНЦА ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ (1878—1918 ГГ.)

Алекси Попов

(Р е з ю м е)

Первые исследования болгарских зоологов предпринимаются в 90-х годах минувшего столетия и касаются видового состава некоторых систематических групп. Фаунистические познания расширяются довольно скорыми темпами до конца рассматриваемого периода, но остаются неглубокими. Работающие в этой области не пользуются международной известностью. Гимназические учителя в Софии, Русе, Разграде, Сливене и Бургасе занимаются изучением насекомых и позвоночных. В то же время закладываются основы более углубленного развития зоологии в Софийском университете (открываются две кафедры зоологии) и Естественно-историческом музее (создается Энтомологическая станция). Исследования в области экологии, биологии и борьбы с вредными насекомыми проводятся на пяти государственных сельскохозяйственных опытных станциях. Популяризации зоологии способствуют также первые природоведческие общества — Болгарское общество естествоиспытателей и Болгарское энтомологическое общество.

A REVIEW OF THE DEVELOPMENT OF ZOOLOGY IN BULGARIA FROM THE RUSSO-TURKISH WAR TO THE END OF THE FIRST WORLD WAR (1878-1918)

Alexi Popov

(S u m m a r y)

The earliest studies of Bulgarian zoologists date back to the 90's of last century and were devoted to the species composition of some systematic groups. Faunistic studies spread rapidly up to the end of the period studied, but were lacking in depth and those working in them were not known internationally. Teachers from secondary schools in Sofia, Russe, Razgrad, Sliven, and Burgas studied insects and vertebrates. At the same time the development of zoological studies was placed on a sound footing through the establishment of two Departments of Zoology at Sofia University and of a Museum of Natural History with an Entomological Station. Studies on the ecology, biology and pest control of crops were carried out in five State Agricultural Experimental Stations. The popularization of zoology was conducted by the Bulgarian Naturalist Society and the Bulgarian Entomological Society.